پێشەکییەک لەسەر هاوکێشەی نێوان ئەنفال و خوێندنەوەی ئەنفال لە زمانی کوردیدا

د. بەختیار سەجادی
(سنە)

پێشەکی

نووسین لەسەر ئەنفال نووسینە لەسەر واقیعێکی ترسناک و هەژێنەری ئامادە لە بوون و کیانی مرۆڤدا بەگشتی و کورد بەتایبەتی؛ ئەنفال وەکو کارەساتێک ئەو ڕووداوە نییە کە بەتەواوی بخرێتە ڕوو؛ ئەو جینایەتە نییە بە تەواوی فام بکرێ؛ ئەو هێرشە نییە بتوانرێ بەرەو بڕ بکرێ. ئەو کردارە نییە بەرپەرچی بدرێتەوە. ئەو مەبەستە نییە هۆکارەکانی بە دیهاتنی بەتەواوی دەست نیشان بکرێ. ئەو کۆمەڵکوژییە نییە بە مەحکووم کردن و دادگایی کردنی تاوانبارەکان و بکەرەکانی پاک بکرێتەوە و ئەو کاروانە مەرگاوییە نییە فەوتان و مەرگی تاکە تاکەی ئەندامەکانی و ڕەنجی تاکە تاکەی موسافیرەکانی ڕاڤە بکرێ و شی بکرێتەوە، یان لانی کەم کورت و کۆ بکرێتەوە؛ ئەنفال تەنانەت ئەو مەرگەساتە جەرگبڕ و دڵتەزێنەی ساڵەکانی ١٩٨٨ و ١٩٨٩ی مێژووی کورد نییە کە گوتاری زاڵی سەلەفیی کوردی هەوڵی گێڕانەوە و ساکار کردنەوەی دەدا و لە ڕێگەی هەست و گوڕەوە بانگەشەی بۆ دەکا. ئەنفال تەنیا لە کوشتنی ١٨٢ هەزار کورددا پێناسە ناکرێ.

ئەگەر بە پێچەوانەی ئەو ڕوانگانەی سەرەوە بۆ ئەنفال بڕوانین، ئەمەش واتە دابەزاندنی کارەساتێک بۆ ڕستە، یاخود دەستەواژە و سەردێڕێک. ئەم دابەزاندنە و ئەو ساکارسازی و گشتی بێژییەی ڕووپەڕی بڵاوکراوەکان و ئەو سەنتیمنتالیزمە چەند پات بووە و ئیفلیجەی ناو کۆڕ و کۆبوونەوەکان نەک هەر سوودبەخش نین لە خوێندنەوەی ئەنفالدا، بەڵکو تەنانەت بەجۆری بەستێنسازی لە پێناو

فامکردنی ئەنفال و لایەنە جیاجیاکانی دادەنرێن کە لە باشترین شێوەی خۆیدا نەک هەر ڕەنجی قوربانیانی ئەنفال لەبیر دەباتەوە و پشتگوێ دەخات، بەڵکو توانای ناوەکی وەرگرتنی کارەساتێکی دیکەش سازدەکات، ئەمەش لەپاڵ ئەو کارەساتەدا سەر لەنوێ کارەساتێکی تر دەخولقێنێ کەپێی دەڵێن کارەساتی فەرامۆش کردنی ڕەنجی قوربانیانی کارەساتێکی تر. کارەساتی یەکەم واتە ئەنفال دەکرێ لە گۆشە نیگای جۆراوجۆرەوە بۆ ڕەهەندە جیاوازەکانی بڕوانین وەک: توێکاریی ئەو سیستەمەی توخم و بکەرە پراکتیکی و کارکردخوازەکانی بووە هۆی خولقاندنی ئەنفال- خوێندنەوە و ڕەخنەکاریی ئەو ئەقڵییەتەی ئەنفالی بەدی هێنا- گەڕانەوە بۆ ئامارەکان و بەڵگەکان بە مەبەستی پیشاندانی ژمارەی قوربانیان و چەشنگەلی جیاجیای کوشتن و قەلاچۆکردن و لەناوبردنیان دەست نیشانکردنی خەسڵەتە سەرەکییەکان، یاخود تایبەتمەندییە بەرچاو و لاوەکییەکانی تاکەکەس یان سیستەمی خولقێنەری ئەنفال- هەوڵدان بۆ سازکردنی وێکچوون لەنێوان خولقێنەری ئەنفال لە لایەکەوە و خولقێنەرانی کارەساتەکانی تری مرۆڤایەتی لەلایەکی ترەوە- دەرەنجام و ئاکامە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆکانی ئەنفال- شیکاریی دۆخی هەبووی کورد و چۆنیەتی شێوە ڕوانینی سیاسی و چییەتی سروشتی ئیپستیمی و کۆمەلایەتی زاڵی ساتەوەختی ڕوودانی ئەنفال- ئەگەری سەرهەڵدانەوەی ئەنفالگەلێکی دیکە و چەندین ڕوانگەی جیاجیای لەم چەشنە.

لەم وتارەدا بەلام باس لە خوێندنەوەی دەروونناسانە و کۆمەڵناسانە و مەعریفی، یاخود سیاسی کارەساتی ئەنفال و ئاکامەکانی و تایبەتمەندییەکانی ناکرێ، ئەگەرچی لێکۆڵینەوە لەو تەوەرانەی سەرەوە بە پێویست دەزانرێ، بەلام بەتەواوکەری خوێندنەوەی ئێمە بۆ ئەنفال و پەرەپێدانی ڕوانگەکانی ئێمە بۆ ئەم کارەساتە لە قەڵەم نادرێن و زۆربەی ئەو بەرهەم و توێژینەوانەش لەم ئاقارە تایبەتەدا ئاراستە کراون لە پلەی یەکەمدا بە ناکامڵ دادەنرێن، چونکە لە لایەکەوە هەڵگری بنەواشەی بابەتێتی نین و توێکاری بابەتیانەیان تێدا ونە و زۆربەشیان دەچنە نێو خانەی ئەدەبی گێڕانەوەیی و ڕۆژنامەنووسانە و هەست ئامێز و ڕووکەشیانەوە، لە لایەکی دیکەشەوە، ئاوڕیان لە هۆکارە ناوەکی و دەرەکییەکانی بەدی نەهاتنی خوێندنەوەیەکی گرفتساز و بابەتیانە بۆ ئەنفال نەداوەتەوە کە لانی کەم هاوسەنگی ئەو خوێندنەوانە بێ کە بۆ نموونە ئەندامە سەرەکییەکانی قوتابخانەی فرانکفۆرت بۆ کارەساتی ئاشویتز بەرهەمیان هێناوە.

گەرچی شوبهاندنی ئەنفال بە ئاشویتز و هەوڵ بۆ سازکردنی وێکچوویی نێوان ئەم دوو کارەساتە بۆ خۆی پیشاندەری لاساییکاری و ساکارسازییەکی دیکەیە و نەبوونی وزەی شیکارانەی نووسەری کورد دەخاتە ڕوو، بەلام کارەساتە، گەر وا بزانین ئەنفال لە کارەساتەکانی دیکەی مێژووی مرۆڤایەتی بەتەواوی جیایە، یاخود تەنیا کارەساتێکە تایبەت بە کورد لە شوێنکاتێکی دیاریکراودا. خوێندنەوەی ئەنفال چەندە خوێندنەوەی ئەو سیستەم و ئەقڵییەتەیە کە ئەنفالی خولقاند، ئەوەندەش خوێندنەوەی ئەو زەینییەتە تاکەکەسی و ئەو شوناسە کۆییەیە ئەنفالی وەرگرت. خوێندنەوەی ئەنفال چەندە شیکردنەوە بێ دەرهەق بەو سیستەمەی ئەنفالی بەرهەم هێنا، پێویستە ئەوەندەش دەرخستنی ئەو پاشخانە فیکری و چوارچێوە کۆمەلایەتییەی بێ کە نەیتوانیوە بە شێوەیەکی بەرفراوان و تیۆریک و وردەکارانە ئەنفال بخوێنێتەوە. خستنە ڕوو و لێکدانەوەی سیستەمی خولقێنەری ئەنفال چەندە خەسڵەتە ڕەهاخواز و دۆگماتیست و نامرۆیی و دڕندەکانی بە دیهێنەری ئەنفال بەرجەستە دەکاتەوە، هێندەش ئیفلیجی و خەساویی ئەو خەسڵەتە ناوەکییەی زەینیەتی کوردی پیشان دەدا کە نەیتوانیوە لانی کەم هۆکارەکانی ئفلیجی و خەساویی ناهۆشیاری خودی خۆی لە خوێندنەوەی ئەنفالدا بدۆزێتەوەو لێیان تێپەڕێ.

ئەم وتارە دەیەوێ ئەو هۆکارە ناوەکییانە و ئەولەمپەرە سەرەکییانە بەرجەستە بکاتەوە کە لە خوێندنەوەی ئەنفال لە گوتارە جیاجیاکانی نێو زمانی کوردیدا قوت دەبنەوە و هەر کامیان هۆکردی هۆکارە چارەنووسسازانەکانی نێو شوناسی ئایدیۆلۆژیکی ئێمەن. هەر بۆیەش پێویستە پێناسەی تایبەتی ئەم وتارە بۆ شوناسی کوردی بەگشتی و شوناسی ئایدیۆلۆژیکی کوردی بەتایبەتی و شێوە ڕوانینی بنچینەیی و ڕێباز ناسیی بەرچاوی ئەم وتارە بۆ زمان و ناخود ئاگای کوردی بە خاڵێکی جەوهەریی ئەم نووسینەی بەردەست دابندرێ و دەشێت بەشێوەیەکی بنەڕەتی و تیۆریک پێوەندی دوولایەنە و گرفتسازی

نێوان کیان و بوون و شوناس لە لایەکەوە و زمان لە لایەکی ترەوە ڕەچاو بکرێ.. لە ساتەوەختێکی وا گرنگدا پەنجە خستنە سەر هەندێ لایەنی تیۆریکی پێوەندیدار بە باسەکەوە ئەو بیرۆکەیەشمان لەلا گەڵاڵە دەکا کە ئەم خوێندنەوەیەی ئێمە بۆ ئەنفال خوێندنەوەیەکی تیۆریکە بۆ نەبوونی خوێندنەوەی فەلسەفی و نائایدۆلۆژیک لەسەر ئەنفال وەکو کارەساتێکی مرۆیی. کەواتە ڕوانگەی تایبەتی ئێمە و پێناسەی دیاریکراوی ئەم وتارە لە هەمبەر هەندێ چەمکدا وەک ئایدیۆلۆژی و زەینییەت و ناخودئاگا و دەسەڵات و شوناس و بابەتێتی و ئەمەئەوێتی گرنگ دەنوێنێ.

خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال

ئەگەر سەرجەم خوێندنەوەکانی نێو زمان و شوناسی کوردی بۆ ئەنفال بەسەر دوو بەشی گەورەی خوێندنەوەکانی «ناسکاری ئەقڵانی» و «بەرناسی پاش بنەماخوازی» دابەش بکەین، ئەو خاڵەمان بەسانایی بۆ دەردەکەوێ کە زۆربەی خوێندنەوەکان بریتین لە خوێندنەوە ڕووکەشیانەکان، بیروڕا زارەکییەکان و هەڵوێستە جیاجیاکانی تاکەکان پتر بەرهەمی سووژەی پاش بنەماخوازی کوردین. سووژەی پاش بنەماخوازانە ئەو مرۆڤەیە کە لە یەکێتی و ئەمەئەوێتی لەگەڵ ئایدیۆلۆژیاکاندا ژیان بەسەر دەبا و نەک هەر ڕوانگەکانی بۆ پرسە جیاجیاکان، بەڵکو شێوەی هەڵسوکەوتیشی لەگەڵ دیاردە جیاوازەکاندا بەندە بەو ئایدیۆلۆژیایانەوە کە لە دۆخێکی کۆمەڵناسانەی تایبەت بە کورد و ڕەوتێکی زمانناسانەدا و بەشێوەیەکی ناخودئاگا وەری گرتوون و بوونەتە بەشێکی جیانەکراوەی زەینییەت، کەواتە شوناسی ئەو مرۆڤە، یەکەم هەنگاو لە پێناو دەست نیشانکردنی خوێندنەوەی ڕوانگەی سووژەی پاش بنەماخوازانە بۆ چەمک و دیاردە جۆراوجۆرەکان بریتییە لە ناسینی ئەو ئایدیۆلۆژیایە لە زەینی ناهۆشیاری ئەو سووژەیەدا ئامادەیە.

ناسکاری ئەقڵانی لەلایەکی ترەوە دژ بەمەو بەردەوام لەگەڵ ناسکاری پاش بنەماخوازانەدا لە کێشە و ململانێی دەروونیدایە و ئەو خوێندنەوەیەی ناسکاری ئەقڵانی کوردی بۆ کارەساتێکی وەک ئەنفال ئاراستەی دەکا جیاوازە لەوەی سووژەیەکی پاش بنەما خوازانە بەرهەمی دەهێنێ. خاڵی هەرە گرنگ، بەڵام شاراوە لێرەدا ئەوەیە کە خوێندنەوەکانی سووژەی پاش بنەماخوازانە بۆ ئەنفال نەک هەر بەهۆی دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیکەوە سێبەریان بەسەر ئەوانەی سووژەی ئەقڵانیدا داخستووە، بەڵکو تەنانەت ئەم جۆرە خوێندنەوانە بەشێوەیەک لە ناخودئاگای کوردیدا جێگیر بوونە کە تەنانەت بۆ خۆشیان ڕواڵەت و سروشتێکی ناهۆشیارانەیان هەیە و لە ڕاستیدا خوێندنەوە نین لە پێناو ناسین و توێکاری ئەنفالدا، بەڵکو خزمەتێکن بەو ئایدیۆلۆژیا تایبەتەی ئەو زەینییەت و شوناسەیان پێکهێناوە لە ڕێگەیەکی جیاجیاوە و لێرەشدا لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەنفالەوە.

سووژەی ئەقڵانی کوردی بە پێی پێناسەیەکی دیاریکراو و تایبەت هەست بە نائەمەئەوێتی لەگەڵ ئەو خوێندنەوانە دەکات. سووژەی پاش بنەما خوازانەی کورد لە لایەکی دیکەوە لەگەڵ چییەتی و سروشتی ئەو خوێندنەوانەدا لەباری دەروونناسانەوە یەکبوو و ئەمەئەوە. جگە لەمەش سووژەی ئەقڵانی کوردی لەگەڵ ئایدیۆلۆژیاکانی ئامادە لە زمانی کوردیدا نائەمەئەوە، ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی لایەنە لاواز و کوشندەکانیان زۆر جار کیانی کوردییان بەشێوەیەکی ناهۆشیارانە لە هێمنی و سەربەخۆیی دەروونناسانە دوور خستۆتەوە و خەسڵەتێکی ئایدیۆلۆژیکیان بەخشیوەتە زەینیەتی تاکەکەسی و شوناسی کۆیی کورد کە دەکرێ وەکو شوناسی ئایدیۆلۆژیک ناوی لێ بەرین.

لێرەدا بە مەبەستی دەرخستنی خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردی لە زمانی کوردیدا بۆ کارەساتێکی وەکو ئەنفال دەشێت تا ڕادەیەک شیکارانەتر لەسەر شوناس بدوێین و پاشان ئەو خوێندنەوانەی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال بەرجەستە بکەینەوە و لە ڕوانگەیەکی ڕەخنەگرانەوە بیانخوێنینەوە. ئەگەر ڕەچاوی ئەو خاڵە بکەین کە هەر دوو زاراوەی شوناس و ئەمەئەوێتی لە زمانە بیانییەکاندا بەیەک شێوە و لە ڕواڵەتی (IDENTITY)دا بەکاردەهێنرێن، لەوانەیە تۆزێ زیاتر لە هەقیقەتی پێوەندی نێوان وتەزاگەلی شوناس و ئەمەئەوێتی و خوێندنەوەی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال و ئەمەئەوێتی شوناس لەگەڵ زمان و کیان و بووندا نزیک بینەوە. بە واتایەکی تر، شوناسی بەردەوام لەگەڵ هەندێ

چەمک و دیاردە و سیفەت و وتەزادا ئەمئەوە؛ ئەم ئەمئەویتییە جیاوازە، خوێندنەوەی تایبەتی شوناسی کورد بۆ ئەنفال دیاری دەکا. ڕێڕەوی خوێندنەوەی ئەم وتارە بۆ ناسینی خوێندنەوەکانی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال بریتییە لە خوێندنەوەو دەست نیشانکردنی ئەو وتەزا و سیفەت و دیاردە جیاجیایانەی لەگەڵ شوناسی کوردیدا ئەمئەو و یەکانگیرن. لێرەشدا ساکاری و گەمژەییە کە دەوری هەرەگرنگی زمان وەکو کیانێکی گشتگیر و فرەڕەهەند و کاریگەر فەرامۆش بکەین.

مەبەست لە وتەزای زمان ئەو کیانە گشتگیرو ئەو دەسەڵاتە ئامادەی نێو ناهۆشیاری و زەینی ناخودئاگای مرۆڤە و خوێنەر پێویستە سەرنجی ئەم خاڵە بدات کە لێرەدا مەبەست لە زمان سێ توخمی پێکهێنەری زمان، واتە ڕێزمان و دەنگناسی و واژەناسی نییە و دیسانەوەش مەبەست ئەو پێناسەیە نییە کە زمانناسی بنەماخوازانە بانگەشەی بۆ دەکا و بەو پێیە زمان بریتییە لە سیستەمی نیشانەکان. کەواتە پێش مەرجی سەرەکیی ناسینی چەشنی جیاوازی خوێندنەوەی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال، ناسینی ئەو زمان و زەینییەتەیە کە ئەنفالی پێ دەخوێندرێتەوە. هەر بەهەمان شێوەش ناسینی خوێندنەوەی جیاوازی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال، ناسینی ئەو توخم و ڕەهەند و لایەن و بناغە مەعریفی و ئایدیۆلۆژیکانەیە کە ئەو زمان و زەینییەتەیان پێک هێناوە و هەر کامیان لەلایەن گوتارێکی دەسەڵاتدارەوە، ئەوانەی ڕابردوو و ئێستا بەرهەم هێنراون و دووبارە کراونەتەوە و وەکو ئەلگوویان لێهاتووە و چوونەتە ناخودئاگای سووژەی پاش بنەماخوازی کوردییەوە. کورتی کەمەوە، شوناس شتێ نییە جگە لە کۆی ئەو ئایدیۆلۆژیا جیاجیانەی لە زمان و زەینییەتی سووژەدا ئامادە بوونیان هەیە و خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردیش بۆ ئەنفال شتێ نییە جگە لەو خوێندنەوانەی بەشی زۆریان لە لایەن ئایدیۆلۆژیایەکی تایبەتەوە بەرهەم هێنراون، یاخود بانگەشەیان بۆ دەکرێ. واتە شوناسی ئایدیۆلۆژیک خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژیک بەرهەم دەهێنێ و خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژیک لە زمانی ئایدیۆلۆژیک کەڵک وەردەگرێ و زمانی ئایدۆلۆژیک ئەو زمانەیە کە لە توخم و ڕەهەندی ئایدیۆلۆژیک پێک هاتووە و ئەم توخم و ڕەهەندانەش پێش ئەوەی بەرجەستە کردنەوەی لایەنە جیاجیاکانی کارەساتی ئەنفال و دەرخستنی ڕەنجی مرۆیی قوربانیانی کارەساتی ئەنفالیان بەلاوە مەبەست بێ، هەوڵ دەدەن لە ئەنفال وەکو ئامرازێک بە مەبەستی بانگەشە بۆ ئەو ئایدیۆلۆژیا تایبەتە کەڵک وەربگرن، ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی سێبەریان شوناسی سووژەی کوردییان داپۆشیوە و ئەم سووژەیەش تەنانەت ئەگەر وەکو سووژەیەکی نووسیاریشی لە قەڵەم بدەین، ئەم سووژە پاش بنەما خوازانەیە کە خوێندنەوەیەکی ئایدیۆلۆژیک لە کارەساتی ئەنفال بەرهەم دەهێنێ.

زمانی کوردی ئەو زمانەیە کە بەهۆی درەنگ گەشەکردنی ناتەواوەوە لە باری نووسینەوە و لەبەر بەکارهێنانی ئامرازئاسای لە لایەن دەسەڵاتە جیاجیاکانەوە لە ساتەوەختی چارەنووسسازدا و بەتایبەت بەهۆی ئەوەی کە ڕواڵەتێکی یەکگرتوو و نەریتێکی بەردەوامی نەبووە و پەیڕەوی لە نەریتێکی یەکگرتوو، بەڵام جیاواز نەکردووە، دەسەڵاتیش بەساکاری و بەو چەشنەی دەیەویست بەکاری دەهێنا و بۆ مەبەستەکانی خۆی دەیخەملاند و تەنانەت گۆڕانکاریشی تێدا دەکرد و بەخواستی خۆی چەمک و وتەزای جیاجیای تێدا پەروەردە نەکرد یان هەندێ چەمک و وتەزای پشتگوێ دەخست و ئەم زمانەش یان باشتر بڵێین ئەم زمانە جیاجیایانە بەسەر زەینییەتی تاکەکەسی و شوناسی کۆییدا دادەسەپێندران، یاخود لە ڕێگەیەکی ناهۆشیارانەوە ئەو زەینییەتەیان پێک دەهێنا. ئەم زمانانە هەڵگری ئەو توخم و ڕەهەندە ئەخلاقی، سیاسی، سەلەفی، حیزبی، ئایینی و مەرامییە جیاواز جیاوازانەیە کە هەر کامیان دەوری تایبەتی خۆیان دەگێڕن و تێکڕا ڕێگر بوونە لە بەردەم بەدیهاتنی زمانێکی بابەتییانە و زانستی بۆ خوێندنەوەی پرسە جۆراوجۆرەکان، کەواتە هەر زمانە و خوێندنەوەی جیاوازی خۆی بۆ ئەنفال ئاراستە دەکا. ئەگەر کۆی ئەم توخم و ڕەهەندانەی سەرەوە بە بابەتی ئایدیۆلۆژیک ناوزەد بکەین، تێدەگەین کە لەم خوێندنەوانەدا زەقکردنەوە و تیشک خستنە سەر ئەنفال تەنیا بیانوو و ئامرازێک بووە بۆ بەرجەستە کردنەوەی لایەنی خێرخوازانە و خەسڵەتی سوودمەندیی ئەو ئایدیۆلۆژیا تایبەتە دەرهەق بە کورد. هەر بۆیەش تاکو ئێستا زۆر بە دەگمەن لێکۆڵینەوەی خاوێنی تیۆریک هەڵگری تایبەتمەندیی بابەتیبوون و بەبێ دەست تێوەردانی زەینییەتی دەرەوەی ئەنفال یان هەڵگری تایبەتمەندی ڕوانینی وردەکارانە لەلایەن ئەو نووسەرە

ئایدیۆلۆژیکانەوە پێشکەش نەکراوە. نووسەرانی سیاسی، سەلەفی، مێژوو نووس، حیزبی، ئایینی، مەرامی، ژورنالیست و بروکراتی گوتارە جیاجیاکانی زمانی کوردی کە هەر نووسەرەو پاڵپشتی ئایدیۆلۆژیکی خۆی هەیە، کەواتە لە چوارچێوەی بەرتەسک و هێڵە سوورەکانی ئەو ئایدیۆلۆژیا و ئەو دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکە دەرباز نابێ، لە پێناو بەرهەم هێنانی توێژینەوە بابەتییەکان لەسەر پرسە جیاجیاکان و بەتایبەت ئەنفال سەرکەوتوو نەبوونە. ئەم وتارە لەم ڕێگەیەوەیە کە هەوڵ دەدا ئەو کۆسپ و بەربەستانەی ئاکام و بەرهەمی توخم و ڕەهەندە ئایدیۆلۆژیکەکانی زمانی کوردی بۆ خوێندنەوەی کارەساتی ئەنفال بەشێوەیەکی پاژنواڕانە و وردەکارانە بخاتە ڕوو، لەم سۆنگەیەشەوە باشتر لە هەقیقەتی هاوکێشەی ئەنفال و خوێندنەوەی ئەنفال لەلایەنی شوناسی کوردییەوە نزیک دەبینەوە و پێویستە پێش بە ئەنجام گەیاندنی ئەو باسەی سەرەوە کە هاوکات بابەتی سەرەکی وتارەکەشە باسێکی دیکە لە پێوەندی نێوان ئەنفال و ئایدیۆلۆژیا و دەسەڵات بهێنینە ئاراوە.

ئەنفال، ئایدیۆلۆژیا و زمان

ئایدیۆلۆژیا ئەو دەسەڵاتە سازی دەکا و دەیهێنێتەوە ئاراوە، یان بەو جۆرەی ئالتووسێر دەڵێ ئەو دامودەزگا ئایدیۆلۆژیک و سەرکوتکەرانە دەیخوڵقێنن کە نەک هەر پەرەی پێدەدەن و دەیپارێزن، بەڵکو تەنانەت بۆ خۆشیان دەوری سەرەکییان لەبەردەوامبوونیدا هەیە. خوێندنەوەی ئەنفال لە ڕێگەی زمانی ئایدیۆلۆژیکەوە یەکسەر ڕووبەڕووی شێوەڕوانینی دەسەڵاتە جیاجیاکان بۆ ئەنفال-مان دەکاتەوە. بە واتایەکی ڕوونتر هەر دەسەڵاتە و لایەنێک لە ئەنفال بەرجەستە دەکاتەوە کە پتر پێوەندی و هاوسۆزی لەگەڵ ڕەهەندە ئایدیۆلۆژیکەکانی ئەو دەسەڵاتە تایبەتەوە هەبێ و ئەمەش واتە کورتکردنەوەی ئەنفال بۆ یەک ڕەهەندی تایبەت.

ئەگەر ئەو پێناسەیەی سەرەوەمان بەلاوە پەسەند بێ یەکەم هەنگاوی پێویست لە باسکردن لەسەر خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژیک بۆ ئەنفال بریتییە لە دەست نیشانکردنی چەشنە جیاجیاکانی دەسەڵات کە بۆ ئەم مەبەستەی ئێمە دەکرێ وەکو دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکەکان ناویان لێ بەرین. شیکارییەکی وا گرنگ و چارەنووسساز تا ڕادەیەک لەمەڕ دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیکی کۆمەڵگای ڕۆژئاوایی و لە چەند سەردەمێکی مێژوویی تایبەتدا ئەنجام دراوە. (١) واتە، لە ئەرشیفی نقیساری و بیری مەعریفی و تیۆری کارکردخوازانەی چەند وڵاتێکی ڕۆژئاواییدا هەست بە مێژوویەکی شیکارانەی ڕەهەندە ئایدیۆلۆژیکە جیاوازەکان و چەشنەکانی دەسەڵات و چۆنیەتی پێوەندییەکانی دەسەڵات دەکرێ. هەڵبەت ئەم خاڵەی دوایی زیاتر بەیارمەتی هەندێ تیۆری هاوچەرخەوە وەک مێژووییخوازیی نوێ ئەنجام دراوە. لە ئەرشیفی نقیساریی کوردیدا لێکۆڵینەوەی فرەگیر و مەیدانی و بابەتییانە دەربارەی ڕەهەندە جیاجیا ئایدیۆلۆژیکەکان، یاخود چۆنیەتی پێوەندییەکانی دەسەڵات و ڕادەی کاریگەرێتی درێژخایەن و کورتخایەنی دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیک لەسەر شوناس و کیانی کورد بە ڕادەیەکی زۆر لەبەر دەستدانییە تاکو لەم ڕێگەیەوە بتوانرێ بەشێوەیەکی زانستی لە خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردی بۆ پرسە جۆراوجۆرەکان و لەوانە ئەنفال، هەروەها پێوەندیی ئایدۆلۆژیاو دەسەڵات بە ئەنفالەوە باس بکرێ.

بە مەبەستی کردنەوەی دەروازەیەک بۆ ئەو باسەی سەرەوە- هەڵبەت لەم وتارەدا ئێمە هەر تەنیا دەروازەیەکی ئاوەڵا دەکەینەوە و ڕێڕەوێک بۆ خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردی بۆ ئەنفال دەخەینە ڕوو دەتوانین پەنجە بخەینە سەر ئەو دەسەڵاتانەی ڕەهەندە ئایدیۆلۆژیکەکانیان لە ڕەوتگەلی درێژخایەن و تیژتێپەڕدا کاریان لە شوناسی کوردی کردووە و جێ پەنجەی ئەم کاریگەرێتییەش بەسەر خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردییەوە بۆ کارەساتی ئەنفال بەشێوەیەکی زەق و زۆپ دەبیندرێ. هەروەها بۆ توێکاریی بابەتیانە و پۆلێنبەندی لۆژیکی ئایدیۆلۆژیای دەسەڵات یان دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیک بۆ کارەساتی ئەنفال پێویستە ئاوڕێک لەو تیۆرییەی ڕەیمۆند ویلیامز، فەلسەفەکاری مارکسیستی ئینگلیزی، بدەینەوە کە بۆ ناسینی بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووریی سەردەمە جیاجیاکان و بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لە پێوەندییەکانی دەسەڵات و جۆری تایبەتی دەسەڵاتە زاڵەکانی هەر سەردەمێک، ئەو دەسەڵاتانە بەسەر سێ جۆرە دەسەڵاتی زاڵ و لەناوچوو و نەوڕسک دابەش دەکات. (٢) ئەمانەش ئەو دەسەڵاتانەن بەردەوام ڕەهەندی ئایدیۆلۆژیک و سووژەی ئایدیۆلۆژیک بەرهەم دەهێنن و ئەم سووژەیەش سەر لەنوێ ئەو دەسەڵاتە بەرهەم دەهێنێتەوە (دیالکتیکی بەرهەمهێنی ئایدیۆژیا و

بەرهەمهێنانەوەی ئایدیۆلۆژیک).

دەسەڵاتی لەناوچوو (بەپێی تیۆرییەکەی ویلیامز، ئایین یەکێک لە دەسەڵاتە لەناوچووەکانی کۆمەڵگا پێک دەهێنن) لە ڕەوتی درێژخایەنی ئامادەبوونی خۆیدا بە قووڵی و بە تەواوەتی کاریگەریێتی لەسەر زەینییەتی تاکەکەسی و شوناسی کۆیی کوردی داناوە و ئەم دەسەڵاتە لە ڕێگەی ئەو ئولگوو و سەرچەشنانەی لە ڕەوتێکی درێژخایەندا بەردەوام دووبارە کراونەتەوە و بەرهەم هێنراونەتەوە و چوونەتە ناخودئاگای کوردییەوەو بەشێکی جیانەکراوەی شوناسی کوردییان پێک هێناوە. بیری شیوعی و بیری سەلەفی لەسەردەمی ڕابردوودا و بەو جۆرە ویلیامز دەڵێ بیری ئایینی، نموونە بەرچاوەکانی ئەم جۆرە دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکە پێکدێنن کە شوێن پەنجەیان بەسەر خوێندنەوەی شوناسی کوردی بۆ دیاردە و پرسە جۆراوجۆرەکاندا هەست پێدەکرێ.

سەبارەت بە دەسەڵاتی زاڵیش پێویستە بڵێین ئەم دەسەڵاتانەش تەنانەت لە ڕەوتێکی کورتخایەندا دەتوانن سەرکەوتووبن لە چوونە ناو زەینییەتی سووژەوە. وەک ئیمبرتۆ ئیکۆ دەڵێ ئەورۆکە لە ڕەوتێکی کورت و تیژ تێپەڕی مێژوودا دەکرێ هەندێ ئولگوو و سەرچەشنی جیاواز بێتە بەرهەم و کار لەشێوە ڕوانین و زەینییەتی سووژە بکات. (٣) ئەم دەسەڵاتە زاڵانە لە ڕێگەی خولقاندن و پەروەردە کردن و پاراستنی ڕەهەندە ئایدیۆلۆژیکەکانی خۆیانەوە دەست دەکەن بە بەرهەم هێنانی ئولگووە جیاوازەکانی کە ئەم ئولگووانەش دەوری سەرەکی لە پرۆژەی شوناسسازیدا دەگێڕن، هەروەک وترا کار لەو ڕوانگانە دەکەن و جێ پەنجە بەسەر ئەو هەڵسوکەوتانەوە بەجێ دەهێڵن کە سووژەی کوردی بۆ دیاردەیەک وەک ئەنفال هەیەتی. نموونەی سەرەکی ئەم دەسەڵاتانەش بریتین لە دەسەڵاتی حیزبایەتی بەتایبەت لە کوردستانی باشوور و دەسەڵاتی گوتارە بروکراتیک و بورژوازییەکان بەتایبەت لە کوردستانی ڕۆژهەڵات و دەسەڵاتی ژورنالیستی و دەسەڵاتی سەلەفییەت (ئێمە سەلەفییەت هەم وەکو دەسەڵاتێکی لەناوچوو و هەم وەکو دەسەڵاتێکی زاڵ پێناسە دەکەین) و دەسەڵاتی ئەو مەرامە جیاجیا ئیفلیجکەرانەی تریبوون و خوێنەر و بیسەریان لەبەردەستدایە و بە گشتی لە پرۆسەی ئولگووسازی و سەرچەشنسازی و شوناسسازی و بەو پێیەش خوێندنەوەی تایبەتی و ئایدیۆلۆژیک بۆ پرسە جیاجیاکان دەوریان گێڕاوە. بە مەبەستی پیشاندان و خستنە ڕووی خوێندنەوە جیاجیاکانی شوناسی کوردی بۆ کارەساتێکی وەک ئەنفال پێویستە سەرەتا و لە یەکەم هەنگاودا کۆی ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی دەسەڵاتگەلی ڕابردووی زاڵ و ئامادە لەکیان و بوون شوناس و زەینییەتی ئێمەدا بەرجەستە بکرێنەوە؛ ئەوانەی بیچمیان داوەتە شێوە ڕوانینەکانی ئێمە بۆ خوێندنەوەی ئەنفال. لێرەدا ناچارین ئەو دەسەڵاتانە بخەینە بەرچاو کە لە ئەنجامدا لایەنێک لەلایەنەکان یاخود بابەتێکی پەراوێزی و لاوەکی و خاڵە سەرەکییەکانی ئەنفال بەرجەستە دەکەنەوە.

یەکێ لە هۆیە سەرەکییەکانی ئەو پرسەی لەبەرچی ئەنفال هێشتا لەناو کورددا وەکو پەراوێز و بابەتی لاوەکی ماوەتەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەنفال هێشتا لە زەینییەتی تاکەکەسی و بەتایبەت شوناسی کۆییماندا ئامادە بوونی چالاکی نییە (وەک زەینییەتی تاکی کوردی کوردستانی باکوور و ڕۆژهەڵات)، بۆ ئەو واقیعەی کە زۆربەی دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکەکانی سیاسەت و فیکر و ئەدەب و هونەری کوردی لە پرۆژەی ئولگووسازیی ناڕاستەوخۆی خۆیاندا یان ئاوڕ لە ئەنفال نادەنەوە، یاخود بەشێوەی پاڵەکی باسی لێ دەکەن و یان ئەو لایەنانەی کارەساتی ئەنفال بەرجەستە دەکەنەوە کە لەگەڵ بناغە فیکرییەکانی ئەو دەسەڵاتەدا تەبابێ. بۆ نموونە، ڕێکخراوەی ئافرەتان باس لە لەناوچوونی ئافرەتان لە ئەنفالدا دەکات و ئەنفال گرێ دەداتەوە بە مافی ئافرەت، حیزبەکان لە ئەنفال هەر تەنیا بۆ پیشاندانی شەرعیەتی خۆیان کەڵک وەردەگرن و گرووپێکی تر ئەنفال دەکاتە بیانوویەک و بۆ پرۆژەی نەتەوەسازی کەڵکی لێ وەردەگرێ و لە هەمووشیاندا خودی کارەساتەکە فەرامۆش دەکرێ. یەکێ لە هۆیە سەرەکییەکانی ئەم پرسیارە کە ئەنفال بۆچی لەلای ئێمە نەبۆتە دیاردەیەکی هەژێنەر، یاخود بابەتێکی بەرجەستە ئەوەیە کە ئەنفال وەکو کارەساتێکی مرۆیی هێشتا نەچۆتە شوناسی کوردییەوە، واتە ئەنفال بەهۆی ئەوەی کە لەلایەن دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیکەوە بەردەوام پشتگوێ دەخرێ، یان کورت و ساکار دەبێتەوە، یاخود لایەنێکی بەرجەستە دەکرێتەوە هێشتا نەبۆتە بەشێک لە ناهۆشیاریی کوردی. ئەو توخم و ڕەهەندە ئایدیۆلۆژیکانەی دەسەڵاتە جیاجیاکان بوونەتە بەشێک لە ناخودئاگای کوردی کە لە پرۆسەگەلی

درێژخایەن و تیژتێپەڕی ئامادە بوون و بەرهەم هێنان و بەرهەم هێنانەوەی سەرچەشنەکان لە ڕێگەی دەسەڵاتەوە لە شوناسسازی کوردیدا دەوری بەرچاویان بینیوە. ئەنفال لەلای ئێمە هێشتا نەبۆتە کارەسات، چونکە دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکەکان لە ڕێگەی گشتبێژی و ساکارسازی و کورت و کۆکردنەوەی ئەنفال و سەنتیمنتالیزم، یاخود بە بیانوو وەرگرتنی ئەنفال بۆ ئامانجەکانی خۆیان ئەو کارەساتەیان بۆ ئێمە سادە کردۆتەوە. ئەوەتا ڕەخنەکاریی دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکەکان و خوێندنەوەی ڕەخنەگرانەی هەڵسوکەوتی ئەو دەسەڵاتانە و ڕەخنەگرتن لە چۆنیەتی پرۆسەی سەر چەشنسازی و ئولگووسازی، یاخود جۆری تایبەتی سەرچەشن و ئولگوو و پارادایمەکان و کەموکوڕی و خاڵە لاوازەکانی ئەو سەرچەشنانە پتر ڕوون و ئاشکرا دەبێتەوە. زەقکردنەوەی ئەنفال بەسەرنجدان بە ڕەنجی مرۆیی قوربانیانی ئەنفال لە ڕێگەی بەرنامەیەکی دیاریکراو و تیۆریکەوە، نەک هەر تەنیا ئاماژە کردن بە لایەنێکی ئەنفال، بەشێک نییە لە پرۆژەی شوناسسازیی دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیکی ئامادە لە واقیعی ئێمەدا، بەڵکو ئەنفال لێرەدا نەبۆتە بەشێک لە کۆنەستی کوردی، ئەنفال نەبۆتە ئەو چەمک و واقیعە ئامادە و ترسناک و هەژێنەر و ئەو توخمە بەر هەستەی نێو زەینییەت و شوناسی کوردی.

ئەنفال بەهۆی تەعبیری ئایدیۆلۆژیکانەوە تەنیا بیانوویەکە بۆ گریان، پەلەپیتکەیەکە بۆ هەناسە هەڵکێشان، ڕێگەیەکە بۆ پیشاندان و دەربڕینی خەمخۆری و دڵسۆزی و ئامرازێکە بۆ سەلماندنی شەرعییەتی دەسەڵاتی ئەو دەسەڵاتانەی نەیانتوانیوە بە کەڵک وەرگرتن لە سۆنگەیەکی تیۆریکەوە ئەنفال بەرجەستە بکەنەوە و بیکەنە ئەو بەشە جیانەکراوەی کیانی ئێمە و ئێمەش هەر بۆیە بەردەوام ئەنفال فەرامۆش دەکەین و ئەو توانایەمان تێدا نەشونما دەکا کە لەوانەیە دیسانەوە سەر لەنوێ ئەنفالەکانی تر وەربگرینەوە.

ئەنفال بۆتە ئەو پەرداخەی هەر دەسەڵاتەو قومێکی لێ دەخواتەوە تاکو لە تینوێتی و برسێتیدا لە ناو نەچێ و پاشان پاشماوەیەکی پشتگوێ دەخا و باسی لێ ناکا. ئەنفال هەر بۆیە بۆ چەمکێکی بچووکی بەشێکی زەینییەتی هاماوی شوناسی گشتی و کۆیی کوردی کورت و کۆ کراوەتەوە کە بە شوناسی ئایدیۆلۆژیک ناوی لێ دەبەین و لەلایەن تاقم و گرووپێکی جیاوازەوە لایەنێکی بچووکی بەرجەستە دەبێتەوە و هەربۆیەش نەچۆتە ناخودئاگای کوردییەوە. هەر بۆیەش ئەنفال لێرەدا نابێتە کارەساتێکی مرۆیی، بەڵکو دەبێتە ئامرازێک لە خزمەت ئەو ئایدیۆلۆژیا تایبەتەدا دەسەڵاتێکی تایبەت دەیسازێنێ و دەیپارێزێ.

جگە لەم باسەی سەرەوە پێویستە ئەوەش بڵێم کە خودی ئایدیۆلۆژیاکان بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ شێوەڕوانینی گشتی و کۆیی بۆ ئەنفال ئاڵۆزتر دەکەنەوە. هەڵبەت دەبێ ئاماژەش بەوە بکەین کە ئەم جیاوازیانەی نێو تەعبیرکردن و زەقکردنەوەی لایەنێکی ئەنفال هەرگیز لەلای ئێمە نەبۆتە بابەتێکی فیکری و فەلسەفی کە بەو پێیە بیرۆکە جیاجیاکان و بەشێوەیەکی تیۆریک و بیردۆزانە پۆلینکاری بکرێن و پاشان بە چاوی ڕەخنەگرانەوە بخوێندرێنەوە. ئەم دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکانە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ باس لە ئەنفال دەکەن و بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و ناهۆشیارانە و بەبێ ئەوەی بزانن دەوری سەرەکی لە کورتکردنەوە و ساکارکردنەوە و دابەزاندنی ئاستی ئەنفال و ئاڵۆزیی ڕوانگەکان بۆ ئەنفال دەگێڕن. لێرەشدا بۆیە وتراوە بەبێ ئەوەی بزانن، چونکە دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکەکانی گوتارە جیاجیاکانی کۆمەڵگا و کیانی کوردی ئەو دەسەڵاتانەن کە لە پرۆژەی ئەلگووسازی و سەرچەشنسازیی خۆیاندا بەشێوەیەکی کۆن و تەقلیدی هەڵسوکەوت دەکەن و زۆربەی هەرە زۆریشیان قەت ئاگایان لە باسێکی وا تیۆریک و چارەنووسساز نییە و بەگرنگی نازانن.

گرنگیدان بەپێوەندی نێوان زمانی کوردی و خوێندنەوەی ئەنفال بەڵگە نەویستە و خوێندنەوەی ئێمە بۆ ئەنفال خۆی لە ئەمنەوێتی و نائەمنەوێتی لەگەڵ کۆی ئەو ڕەهەند و توخم و ڕوانینە ئایدیۆلۆژیکانە دەبینێتەوە کە بەرهەمهێنی دەسەڵاتە جیاجیاکانی ئامادە لە واقیعی کوردیدان. ئەنفال ئەو بابەتە ئاساییەی ژیانی ڕۆژانە و گوتاری سیاسی نییە کە زمانێکی ئاسایی و سیاسی لە پێناو باسکردنیدا بەکاربهێنرێ. بەکارهێنانی زمانی پاراوی دەقە بەلاغییەکانی کتێبخانەی کوردی و ڕووبەڕووبوونەوەی ئایدیۆلۆژیک لە هەمبەر کارەساتی ئەنفالدا بە شێوەگەلی جیاجیای دەنگوباس و ڕاڤەی ڕۆژنامەنووسانە و گێڕانەوەی مێژوویی و گشتیکردنەوەو کۆکردنەوەی ڕەنجی ١٨٢ هەزار قوربانی کورد لە دووتوێی سەر ژمێری و ئامارەکاندا و کەڵک وەرگرتن لە

ئەنفال وەکو بیانوویەک لە دەقە ئایدۆلۆژیەکاندا قەت ناتوانن سوودبەخش بن لە پێناو بەرجەستەکردنەوەی ئەنفال بە زەینی کردنەوەی ئەنفال. هەستئامێزی و ڕەوانبێژی لەحن و زمانی زۆربەی هەرەزۆری دەقە کوردییەکان، ئەنفال بەشێوەی ساکارکراو دەخاتەڕوو، با لە بیرمان نەچێتەوە کە کاروانی مەرگاویی قوربانیانی ئەنفال کاروانێکی ڕۆمانتیکی و هەستئامێز نەبوو، بەڵکو کاروانێکی ترسناک و هەژێنەر و سامناک بوو کە ئەم کاروانەش ۱۸۲ هەزارجار ڕووی دا و هەربۆیە یەک شیعری ساکاری ڕۆمانتیک و یەک بەرهەمی ئەدەبی و هونەریی گشتی و یەک بەرنامەی تەلەڤیزیۆنی ناپسپۆڕانە و یەک یاداشتی ڕۆژنامەنووسانە قەت ناتوانێ زمانی دەرخۆر بە ڕەنجی قوربانی ئەنفال بنوێنێتەوە. کەواتە نەک هەر ئەنفال، بەڵکو تەنانەت زمانی باسکردن لەسەر ئەنفال هێشتا لەلای ئێمە نەبۆتە بابەتی بیرکردنەوە. لەلایەکی تریشەوە لە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەنفالدا تا چ ئاستێک خۆمان لە سنووری ئەو بەرهەمە ئەدەبی و هونەریانە دەربازکردووە کە پتر ئەو کارەساتەیان بەشێوەیەکی سادە و گشتی و کورت ئاراستە کردووە. جێگەی سەرنج و تێرامانە ئایا لەو لەمپەرە جەوهەرییانە تێپەڕبووینە و پاشان لەسەر ئەنفال نووسیومانە؟ ئاخۆ دەقی گێڕانەوەیی، ڕۆژنامەنووسانە، ئینشایی، هەستئامێز و تەنانەت بیرکارانە دەتوانێ بەشێوەیەکی تیۆریک و فرەڕەهەند و بابەتیانە لە دیاردەی ئەنفال بکۆڵێتەوە؟ بێگومان یەکێ لە پێش مەرجە سەرەکییەکانی بە دیهاتنی داهێنانی تیۆریک لەسەر ئەنفال بریتییە لە دابڕانی زماننیاسانە لەگەڵ ئەو زمانەی ئایدیۆلۆژیا بەکاری دەهێنێ و تاکو ئێستاش نەیتوانیوە ڕواڵەتێکی پڕ بە پێستی پێ ببەخشێ.

ئەنجام

زمانی کوردی یا ئەو زمانەی دەسەڵاتە ئایدیۆلۆژیکە جیاجیاکان تەنیا بە مەبەستی نیشاندانی سوودمەندی و خێرخوازیی خۆیان ئاراستە دەکەن و دەیخەملێنن و قەت بەرەولای زانستی بوون و وردەکارانە بوون و تایبەتیبوون نەیان بردووە تا چ ڕادەیەک هەڵگری هەندێ توانای جیاواز وەک پاژنوارین و بەرهەستکردنەوە و تایبەتیکردنەوە و پشکنینی کارەساتێکی وەک ئەنفالی هەیە؟

بە کورتی زمانی کوردی تا چ ئاستێک توانیویەتی کارەساتی ئەنفال بەشێوەیەکی توێکارانە و پاژنوارانە و وردەکارانە و بەرهەستکارانە و تایبەت بپشکنێ؟ ئایا ڕەوانبێژی و ڕوونبێژیی ئەدەبی کلاسیکی کوردی ئەو توانایەی هەیە؟ یان زمانی ساکاری ئاشقانەی ڕێبازی جیاجیای سۆفیگەری و تەریقەت؟ یان زمانی جەماوەریانەی شیوعییەت؟ یان زمانی گێڕانەوەیی مێژوونووسان؟ یان زمانی ئینشایی نووسەرە مام ناوەندییەکان؟ یان زمانی ڕاگەیاندنی ڕۆژنامەنووسەکان؟ لە ڕێگەی کام زمانەوە کارەساتی ئەنفال بخوێنینەوە؟ لە ڕێگەی زمانی میتافیزیکییەوە؟ یان لە ڕێگەی زمانی دەرهەستکارانەی بیریارییەوە؟ لێرەدا نامەوێ ئەو وەڵام، یاخود پێشنیارانەی هۆرکهایمر و ئادورنۆ لە کتێبی دیالکتیکی ڕۆشنگەریدا ئاراستە بکەم، بەڵکو دەمەوێ ئەو خاڵە چارەنووسسازە بدرکێنم کە دەسەڵاتە جیاجیاکان بەهۆی کاریگەرییانەوە زمانێکی دەرهەست و هەستئامێز و ساکار و گشتییان بەرهەم هێناوە کە تەعبیر لە دەرهەستبوون و ساکاربوون و ڕەوانبوون و گشتی بوونی کارەساتی ئەنفال دەکات.

یەکەم هەنگاو لە نووسین لەسەر ئەنفال دەربازبوونە لەو کیانە گشتگیر و فرەڕەهەندەی دەسەڵاتی ئایدیۆلوژیک خوڵقاندوویەتی و ڕواڵەتێکی زاڵی هەیە. ئەمەش جگە لەو نەریتسازییە فیکرییەی پێویستە لەناو زماندا لە ئارادابێ.

ئەم خەسڵەتانەی زمانی ئایدیۆلۆژیک لە ڕاستیدا خەساوی ئەو ئایدیۆلۆژیایانە دەردەخا کە بەو زمانەی بەرهەمیان هێناوە ناتوانرێ و ناکرێ کارەساتی ئەنفال بخوێندرێتەوە. زمانی بانگەشەیی و زمانی ساکاری ناسیونالیستی و زمانی میتافیزیکی و زمانی پروپاگەندەی حیزبایەتی و زمانی پڕشۆڕ و گلەپەی ڕێبازەکانی و زمانی دەرهەستی ئەدەب و زمانی ساکاری ڕۆژنامەنووسانە، ئەو زمانانەن کە لە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەنفالدا ئیفلیجی و خەساویی خۆیان دەردەخەن، هەر بۆیەش بەدەگمەن دەقی مەعریفەناسانە و فیکریمان لەسەر ئەنفال لەبەردەستدایە، ئەو دەقەی لە جەوهەر و ناواخن و تایبەتیی ئەنفال تێبگات و ئەگەر دژوازە، ئەمیش بە دژوازیەوە پیشانی بداتەوە و ئەگەر ئەنفال مەتەڵئاسایە ئەمیش بەشێوەی مەتەڵ بینوێنێتەوە، ئەگەر ئەنفال فام ناکرێ ئەویش بەدەقێکی تێکچنراو و فیکری

خەیاڵی خوێنەر بخاتە گەڕ، بەشێوەیەک کە ئەگەر ئەنفال ترسناکە، ئەمیش زمانێکی ترسناکی بۆ بەکاربهێنی، ئەگەر ئەنفال هەژێنەرە ئەمیش زمانێکی هەژێنەر و بەرهەستی بۆ دەستەبەر بکات.

دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژیک لە ئاراستەکردنی وەها زمانێک بەتوانانییەو لە پاڵ ئەمەشدا زمانی دەسەڵاتی ئایدیۆلوژیک بەشێکی هەرەزۆری زەینییەتی سووژەی کوردی گرتووەتەوە، ئەمەش واتە ئەو گرفتانەی نووسین لەسەر ئەنفال دەیهێنێتە گۆڕێ و یەکەم هەنگاو لە نووسین لەسەر ئەنفال لە ڕاستیدا یەکەم هەنگاوە لە دوورکەوتنەوە لە زمانە جیاجیا ئامادەکانی کیانی کوردی.

پەراوێز:

١- بۆ نموونە بڕوانە ڕەخنەکاریی ڕەهەندە بروکراتیک و تەنانەت ئایینیەکانی شوناسی ئینگلیزی لە ڕێگەی پێداچوونەوەی دامەزراوەو دامودەزگا حکومی و جەماوەرییەکانەوە لەسەرەتای ناوەڕاستی سەدەی نوزدەهەم لە سەردەستی ئەندامانی قوتابخانەی بەرژەوەندخوازی جری بێنتام؛ یان ئاراستەکردنی ئەرشیفێکی پاک کراو و خاوێنکراو لە مێژوو و نەریتی ئەدەبی ئینگلیزی لەلایەن ف. ر. لیڤیسەوە، یاخود بڕوانە مێژووی گۆڕانکاری لە ئیپیستمەکان و پێوەندییان بە ئایدیۆلۆژیاوە.

2- Raymond Williams. MarXim and Litera ture (Oxford: Oxford University Press, 1944). Pp. 121-2.

3- Emberto Eco 200 David Lodge Modern Criticism and Theory (London: Longman, 1993).